

М.А. Генік

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ПОЛЬЩІ У ПЕРІОД КРИЗИ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ

Сукупність важких соціально-економічних та національно-політичних проблем постала перед молодими парламентськими демократіями Центрально-Східної Європи в 20-30-х рр. ХХ ст. Це стимулювало їхню еволюцію до авторитаризму й тоталітаризму. Зігнорування права багатьох народів регіону на самовизначення, загострення проблеми національних меншин та нестабільність Версальської системи посилювали існуючі міжнаціональні антагонізми й породжували реваншистські прагнення. Невирішеність національного питання стала каталізатором політичних криз у центрально-європейських суспільствах, які прагнули зберегти територіальну цілісність та однонаціональний унітарний статус держав на фоні загострення міжнародної ситуації, тому змушені були йти на посилення виконавчої влади, згортання демократичних інституцій і встановлення диктаторських режимів.

Вищезазнані тенденції особливо характерні для польського політикуму, який на початку 20-х рр. напружено шукав оптимального курсу національної політики. У цій партійно-політичній системі стосовно концепцій національної політики виділялося три основні табори: правоцентристський, ліводемократичний і ліворадикальний. Криза парламентаризму у сфері національної політики виявлялася в активізації та посиленні крайньополярних таборів із пропагованими радикальними концепціями розв'язання проблеми при відносній пасивності та ідейно-організаційній ослабленості центристських сил. Найпомітніше ці процеси виявлялися при розробці концепцій політики стосовно найчисельнішої української меншини.

Актуалізація українського питання у польській політиці в період кризи парламентаризму мала внутрішньо- й зовнішньополітичний аспекти. З одного боку, в 1924 р. минав 2-річний термін впровадження закону про воєводське самоуправління, який був формальною підставою для передачі Східної Галичини Польщі. З іншого – перемога лівих сил на виборах у Франції й Великобританії змушувала польську сторону до модифікації політики на “східних кресах”, загрожуючи втручанням західних держав у вирішення українського питання. Політика українізації в УСРР і посилення національно-визвольного руху на західноукраїнських землях супроводжувалися ослабленням схильних до угоди українських правоцентристських сил та зростанням прокомуністичних і прорадянських орієнтацій.

Визнання фактичних східних кордонів Польщі означало остаточну легалізацію анексії західноукраїнських земель та зведення українського питання до рангу внутрішньопольської проблеми. Це знімало перешкоди для націоналістичних сил у справі реалізації доктрини національної держави та створення з цією метою уряду польської парламентської більшості. Зближення на цій основі “Хени” і “Пяста” завершилося підписанням 17 травня 1923 р. у Варшаві так званого Лянцкоронського пакту про узгодження тактики на сеймовому терені та створення уряду національної більшості.

Пакт передбачав забезпечення польського характеру держави та нарощування асиміляційної політики на “східних кресах”, яке мало досягатися протегуванням польському елементові, прискоренням земельної реформи з одночасним збільшенням максимуму землеволодіння до 400 га (порівняно зі 180 га в інших регіонах) та усуненням українського селянства від участі у парцеляції. Акцент робився на першочерговій польській колонізації стратегічно важливих земель: приміської зони, придорожньої й прикордонної смуг та тих територій, на яких внаслідок невеликої густоти населення чи існування значного відсотка поляків порівняно швидко можна досягти польської більшості – Волині й Поділля. Ставилось завдання компактним польським валом розчленувати українську етнічну територію з метою полегшення подальшої колонізації [9, 31; 15, 151, 157].

Рішуча опозиція урядові “Хено-Пяста” з боку лівих партій і фракцій національних меншин, розходження всередині блоку в питаннях стратегії і тактики “кресової” політики та протистояння між людовським і консервативним крилом у справі земельної реформи зумовили втрату ним абсолютної більшості в сеймі і відставку уряду В. Вітоса [1, 83].

Поразка спроби реалізації доктрини національної держави актуалізувала дискусію в правочентристському таборі щодо курсу національної політики. Організаційно неоформлена група в Народно-національному союзі (ННС) в складі С. Грабського, Є. Гертиха, В. Вакара та інших, побачивши безперспективність і шкідливість тотальної дискримінації корінного населення “східних кресів”, намагалася переконати націоналістичний табір у необхідності зміни тактики. Пропонований ними курс політики в українському питанні робив поворот у бік концепції державної асиміляції при збереженні остаточної мети – національної асиміляції. Засудивши політику дискримінації як безрезультатну, Є. Гертих і В. Вакар виступали за кваліфікування “русинів” як окремої етнічної гілки польської нації, за поблажливішу мовну і релігійну політику, яка б виражалася у толеруванні української мови як діалекту з поступовим впровадженням латинського алфавіту й польської мови як літературної. Ця політика мала поєднуватися з суворим переслідуванням українського сепаратизму. С. Грабський пропонував зміну аграрної політики, яка полягала в

допущенні українців до участі в парцеляції, обмеженої окремими регіонами. Маєтки у приміській зоні, придорожній і прикордонній смугах призначалися виключно для колоністів з метою створення компактних польських осередків. Ключовим моментом у цьому комплексі заходів вважалася поступова полонізація українського шкільництва шляхом утравкізації [12, 10, 18; 13, 14-15, 20, 67]. Таким чином, зміна курсу національної політики означала не відмову від національної асиміляції, а тільки завуалювання і сповільнення її темпів із наміром перегрупувати сили та ґрунтовно підготуватися до її продовження. З цією метою ендеки використали участь у позапарламентському уряді В. Грабського для спрямування ходу планових реформ у русло своїх програмових вимог. Найяскравіше це проявилось в процесі розробки пакету законів, які мали регламентувати використання польської й української мов в адміністрації, судівництві та шкільництві. Опрацювання проєктів проходило під безпосереднім керівництвом міністра освіти С. Грабського. Законопроекти допускали застосування української мови у п'ятьох воєводствах, тобто Холмщина, Підляшся і частина Лемківщини не попадали у сферу їх юрисдикції. Використання української мови у шкільництві залежало від національної структури населення та результатів шкільних плебісцитів, а для польської мови забезпечувалися істотні пільги. Передбачалося активне впровадження утравкістичних шкіл як прихованого засобу полонізації [14, 1].

Зайнявши вичікувальну позицію щодо заходів уряду В. Грабського з реформування відносин на “східних кресах”, ендеція критикувала компромісність і лібералізм деяких розпоряджень, схвалюючи силові методи розв'язання проблеми. Партії “Хени” підтримали курс уряду на зміцнення військових підрозділів на західноукраїнських землях та закликали до запровадження надзвичайного стану.

Націоналістичний табір піддав різкій критиці деякі реформи уряду В. Грабського, які, за переконаннями ендеків, робили завеликі поступки українській меншині. Зокрема, негативну оцінку отримало розпорядження Ради міністрів від 29 грудня 1924 р., яке дозволяло місцевій виконавчій владі у східних воєводствах за наявності обґрунтованих підстав утримуватися від виконання директив, якщо ті могли загострити міжнаціональні відносини. Особливе несприйняття правих сил викликав особистий проєкт В. Грабського, який для врегулювання складної соціально-економічної та національно-політичної ситуації на західноукраїнських землях передбачав швидке проведення аграрної реформи у прикордонних повітах шляхом повного поділу поміщицької землі серед місцевого селянства [7, 220, 222; 23, 1-6; 22, 1175-1176].

Таким чином, криза парламентаризму стимулювала пошуки правочентристськими партіями нових методів національної політики. Аналогічні

процеси спостерігалися в середовищі польського лівого руху. Побоювання повторної спроби “Хено-Пяста” сформувати уряд національної більшості, унеможливлення співпраці з українськими соціалістами внаслідок переходу Української соціал-демократичної партії (УСДП) на прокомуністичні позиції та організаційні перегрупування вплинули на втрату радикалізму польською демократичною лівицею й утвердження в неї погляду на українське питання як внутрішню проблему Польщі.

Зміни в національній політиці Польської партії соціалістичної (ППС) найяскравіше проявилися на XIX конгресі партії (Краків, 30 грудня 1923 р. – 1 січня 1924 р.). У доповіді одного з її лідерів М. Недзьялковського зазначалося, що неможливо ідеально застосувати принцип самовизначення в умовах капіталістичного ладу, тому проблему західноукраїнських земель, вважаючи її внутрішньою справою польської держави, пропонувалося розв’язати в два етапи. На першому етапі необхідно вирішити проблеми поліпшення адміністрації та забезпечення реальної рівноправності шляхом допущення українців до державних посад і задоволення їхніх культурних потреб. І тільки після цього соціалісти вважали можливим надання Східній Галичині та Волині територіальної автономії, що було однією з основних вимог ліводемократичного табору в 1921-1922 рр. На XIX конгресі було внесено зміни в опрацьований раніше проект резолюції у справі національної політики, повністю вилучивши з нього 3-й пункт, що проголошував остаточне розв’язання національних проблем у застосуванні принципу самовизначення. Замість цього були конкретизовані й доповнені інші положення вимогами забезпечення рівноправності українського населення, заснування українського університету у Львові і т.д. [5, 1; 6, 16; 10, 1; 19, 2].

Нечисленна опозиція на чолі з Я. Лібкіндом (Келецьким) виступила на XIX конгресі з вимогою визнання права української меншини на незалежність і самовизначення. У своїй промові Я. Лібкінд розкритикував опортуністичну позицію ППС у національному питанні та заявив, що “креси відірвуться від нас і у цьому ми не повинні їм перешкоджати” [17, 3]. Таким чином, назадницька тактика вплинула на ідейно-організаційне ослаблення польських соціалістів. Тактика переходу від максималістських до першочергових гасел в українському питанні проявилася також у діяльності іншої ліводемократичної партії – Союзу польських народних партій (СПНП).

На фоні назадницької тактики ліводемократичного табору вигідно контрастувала національна політика Комуністичної робітничої партії Польщі (КРПП), яка під впливом А. Варського пододала люксембургіанські ілюзії. В ухвалі II з’їзду КРПП (Болшево, 19 вересня – 2 жовтня 1923 р.) щодо національного питання під назвою “За нашу і вашу свободу”, визнаючи незаконність насильницького приєднання західноукраїнських земель до Польщі,

партія декларувала підтримку національно-визвольної боротьби українського народу й визнавала його право на самовизначення і возз'єднання з Радянською Україною. Таким чином, КРПП перехопила від ППС ініціативу в справі розв'язання національного питання [11, 5; 24, 157-160].

Особливого напруження в 1924 р. набула справа заснування українського університету, оскільки минав 2-річний термін, протягом якого Польща зобов'язалася в законі про воєводське самоуправління позитивно розв'язати цю проблему. Ліводемократичний табір виступав за відкриття українського університету у Львові. У правоцентристському таборі були інші підходи до згаданої проблеми. Ендеки і хадеки опиралися реалізації обіцянки або пропонували малоймовірні варіанти відкриття університету в Галичі, Станіславові, Варшаві, Кракові чи Познані, тобто в містах, на які українська сторона не могла погодитися. Консерватори виступили проти спроб тимчасового розв'язання проблеми і пропонували дійти згоди в справі перенесення Українського Вільного університету з Праги до Польщі. У зв'язку з цим різкі виступи націоналістів зустріла заява міністра закордонних справ А. Скшинського у Лізі Націй про намір польського уряду заснувати тимчасовий український університет у Кракові з перенесенням його в перспективі до Львова. Це свідчило про зростаючі розбіжності у правлячому таборі щодо методів національної політики [2, 269].

Загострення суперечностей у правоцентристському таборі було викликано також відмінністю підходів до справи земельної реформи. Якщо консерватори заперечували її необхідність, мотивуючи це побоюванням щодо участі українського селянства у парцеляції, то "П'яст" прагнув прискорити аграрні перетворення, не надаючи справі збереження польського стану володіння вирішального значення. Маневруючи між становими інтересами поміщицтва і селянства, ННС пропонував здійснювати земельну реформу шляхом вільної парцеляції за умови утримання "польського стану посідання" [4, 15].

Відхід консерваторів та їхнє об'єднання в окремі політичні організації турбували ендецію, яка намагалася стримувати та протидіяти ухваленню закону про парцеляцію і осадництво й, таким чином, повернути велике землевласництво, особливо "кресове", яке раніше було тісно пов'язане з націоналістами, у сферу свого впливу. Виявом цього була критика С. Гломбінським урядового законопроекту за відсутність диференціації земель етнічної Польщі й "кресових" земель та внесення змін щодо збільшення максимуму володіння в східних воєводствах зі 180 до 300 га [21, 3].

Не зважаючи на зусилля ендеції щодо збільшення кількості володіння землею, консерватори негативно оцінювали підтримку ННС закону про аграрну реформу та критикували заходи націоналістів з приводу рятування польськості

“східних кресів”. Суперечності існували в поглядах на цілі національної політики, оскільки консерватори стосовно національних меншин вимагали “поваги їхньої відмінності за умови їхньої лояльності”. Представник консерваторів А.Скшинський, який очолив уряд після відставки кабінету В. Грабського, в експозе висловився за проведення ліберальної національної політики [18, 1].

Усвідомлюючи неможливість відновлення парламентської більшості для реалізації доктрини національної держави, ідеологи “Хени” вбачали завдання в тому, щоб змінити виборчу ординацію щодо забезпечення в майбутньому сеймі польської більшості, або змінити конституцію, обмеживши повноваження сейму. Намітилася тенденція прийняття “Хено-Пястом” елементів доктрини тоталітарної держави, спрямованої на обмеження й дискримінацію виборчих прав національних меншин та усунення їх від впливу на державну політику. Вимога зміни конституції та виборчої ординації на етапі поглиблення кризи парламентаризму була потенційною платформою для консолідації правоцентристського табору, хоч при цьому ендеки, хадеки, людовці та консерватори суттєво відрізнялися щодо рівня радикальності пропонуванних трансформацій [23, 862].

Вимога змін конституції та виборчої ординації, тактично підтримана правоцентристським табором, на практиці виявилась недостатнім засобом для консолідації табору, виявом чого були значні розходження між націоналістичними і поміркованими партіями. Радикалізація націоналістичної течії та її спроби реалізувати принципи тоталітарної й національної держави детермінували суттєві непорозуміння з поміркованими партіями щодо мети та методів національної політики. Зокрема, лідер хадеків В. Корфанти вважав неможливим застосування методів денационалізації та ставив завдання “виховати маси національних меншин на лояльних громадян держави”, зазначаючи, що “програма християнської демократії протиставляється до принципів екстермінаційної політики, яка проголошувалася деякими органами національної демократії [16, 3].

Отже, в умовах поглиблення кризи парламентаризму в правлячому таборі виявилися великі розбіжності щодо національної політики.

Коаліційний уряд А. Скшинського зробив спроби в напрямку лібералізації національної політики. У період його короткотривалої каденції комісією експертів при секції Політичного комітету Ради міністрів було опрацьовано “Деякі основні напрямки теперішньої державної політики у справах східних воеводств і меншин”, які мали виконувати роль програми уряду з національного питання. Суть цієї програми полягала у спробі реалізації політики державної асиміляції на урядовому державному рівні. “Метою державної політики взагалі, і національної та кресової зокрема, є зміцнення держави як ... непорушної

цілісності, ... зміцнення поваги і прив'язаності до держави зі сторони всіх її національностей шляхом задоволення їхніх обґрунтованих потреб та інтересів: прив'язаність і лояльність населення здобувають справедливістю, а не насильством і переслідуванням". Автори програми старалися знайти компроміс між доктриною національної держави та наявністю непольської більшості у східних воеводствах: "Інтерес Польської держави, яка становить єдину неподільну нерозривну цілісність, та свобода основних категорій громадян, збереження і розвиток їхніх національних і релігійних рис не є протилежними. Навпаки, взаємодоповнюються. Тому підставою і основним принципом польської державної національної політики повинен бути принцип мирного співжиття та співпраця громадян польської та непольської національності"[3, 1-3].

Заходи уряду А. Скшинського зустріли несприйняття з боку частини суб'єктів коаліції. Це було однією з причин його відставки 5 травня 1926 р. та створення урядової кризи. У травні 1926 р. відбулася друга спроба створення уряду національної більшості, яка була приречена на поразку, тому що існували значні непорозуміння всередині "Хено-Пяста", опозиція демократичної лівиці й національних меншин. Ці фактори зумовили усунення кабінету В. Вітоса й сприяли успіхові перевороту Ю. Пілсудського.

Таким чином, період кризи парламентського устрою характеризувався радикалізацією позицій цілком протилежних течій польської партійно-політичної системи, виявом чого були прагнення реалізації доктрини національної держави блоком "Хено-Пяст" та визнання права на самовизначення ліворадикальним табором при відносній пасивності та ідейно-організаційній ослабленості демократичної лівиці. Значні концептуальні розходження, неможливість їхнього узгодження в рамках парламентаризму та нездатність жодного з політичних таборів легальними методами зосередити владу й реалізувати свою концепцію політики в національному питанні в умовах поглиблення урядової кризи, погіршення політичної ситуації і загострення міжнаціональних відносин створили умови для військового перевороту 1926 р. і становлення авторитарного режиму "санациї".

1. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 492, оп. 1, спр. 24.

2. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. 2, оп. 1, спр. 201.

3. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 381.

4. Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 231, оп. 1, спр. 654.

5. ДАЛО, ф. 271, оп. 1, спр. 116.

6. Archiwum Akt Nowych (dalej – AAN), Polska Partia Socjalistyczna, sygn. 111-5.

7. Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego (dalej – AZHRL), Zbiór Macieja Rataja, sygn. 15.
8. AZHRL, Zbiór Macieja Rataja, sygn. 28.
9. AZHRL, Zbiór Wincentego Witosy, sygn. 12.
10. По конгресі ППС // Вперед. – Львів, 1924. – № 4. – 4 січня.
11. II Zjazd KPRP // Głos Komunistyczny. – Warszawa, 1923. – № 7.
12. Giertych J. O przyszłość Ziemi Wschodniej Rzeczypospolitej. – Londyn, 1946.
13. Grabski S. Siły wewnętrzne Polski // IV Okólnik Zarządu Głównego Związku Ludowo-Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1924. – 1 sierpnia.
14. Grabski S. Wytyczne polskiej polityki kresowej // Gazeta Warszawska. – Warszawa, 1924. – № 186. – 9 lipca.
15. Grabski S. Z codziennych walk i rozważań. – Poznań, 1923.
16. Korfanty W. Polityka wobec mniejszości niepolkich // Rzeczpospolita. – Kraków; Lwów; Poznań; Warszawa; Wilno, 1926. – № 42-12 lutego.
17. Na marginesie uchwał XIX Zjazdu PPS // Trybuna Robotnicza. – Lwów, 1924. – № 6. – 12 stycznia.
18. Program polityczny ziemian // Czas. – Kraków, 1925. – № 213. – 16 września.
19. Program polityki narodowościowej naszej lewicy // Siowo Polskie. – Lwów, 1924. – № 8. – 8 stycznia.
20. Wakar W. Idea narodowa i kresy // Mysł Narodowa. – Warszawa, 1926. – № 5. – 30 stycznia.
21. ZLN a osadnictwo wojskowe // Dzień Polski. – Warszawa, 1925. – № 23. – 29 stycznia.
22. Tomaszewski J. Trzy projekty W. Grabskiego // Kwartalnik Historyczny. – 1959. – № 4.
23. Wapinski R. Niektóre problemy ewolucji ideowo-politycznej endecji w latach 1919-1939 // Kwartalnik Historyczny. – 1966. – № 4.
24. Za naszą i waszą wolność // Dokumenty programowe polskiego ruchu robotniczego 1878-1984. – Warszawa, 1986.

M.A. Henyk.

THE DIVERSIFICATION OF POLAND'S NATIONAL POLICY IN THE PERIOD OF THE PARLIAMENTARIAN CRISIS.

The author shows the attitude of the Polish political forces toward the ethnic problems in their country during the early 1920's. The period of the parliamentarian crisis was marked by the radicalization of the extreme political forces and by the relative passivity, structural and ideological looseness of the democratic centrist forces. This circumstance triggered a coup d'état in 1926 that resulted in the establishment of the authoritarian regime referred to as "sanacja".